

H. Bock: Kreuterbuch, 1560, Von Meerrhetich.

Von Meerthetich. Cap. LXIII.

Dise geschlachte wurtzel, welche bald bekleibt, und in der erden zů nimmet, ist auch der art, das jhre blüet on samen oder on frucht abfallen, gleich wie die blümen an der Pestilentz wurtzel.

(Tempus.) Im ende der Hornungs thůt sich d Meerthetich auff, und stoßt kleine krause zerspaltene bletlin, die (Zz iij) [592] seind in der ersten anzusehen als die kleine bletter am Farnkraut, werden mit der zeit lang und breit, als dann verschwinden die kerben an gemelten blettern, durch die selbige kommen auß der wurtzel dicke stengel, etlichen.ii. oder iij.elen hoch rundiert, oben an den gipffelen der selben werden gantz drauschelichte dolden, mit seht kleinen Hirsen knöpflein ersehen, die thůnd sich auff, und werden zů kleinen weissen blümlin, welche so sie widerumb abfallen, wachsen seht kleine schötlin daraů, nicht kleiner dann des kleinen Seckelkrauts, darinn ich nie kein samen funden. Die grosse vollkomliche bletter, wann sie außgewachsen, vergleichen sich der grind oder Menwel wurtzel kraut. Die weisse hannige wurtzel theilt sich mit jhren zincken auß inn der erden undersich unb nebensich, und ist zwar

Van grote radijs. Kapittel 63.

Dit geslacht zijn wortel die snel aangroeit en in de aarde toeneemt is ook die aard dat zijn bloei zonder zaden of zonder vrucht afvalt, gelijk zoals de bloemen aan de pest wortel. Aan het eind van februari doet zich de zeeradijs op en stoot kleine gekroesde gespleten blaadjes, die [592] zijn in het begin aan te zien zoals de kleine bladeren aan varenkruid, worden met de tijd lang en breed en dan verdwijnen de kerven aan gemelde bladeren, door diezelfde komen uit de wortel dikke stengels, ettelijken 140cm of een paar meter hoog, rondvormig, boven aan de toppen er van worden gans bossige spruiten met zeer kleine hirsen knopjes gezien, die doen zich open en worden tot kleine witte bloempjes welke zo ze wederom afvallen groeien zeer kleine schotjes daaruit, niet kleiner dan das kleine sikkelkruid, waarin ik geen zaden vond. De grote volkomen bladeren, wanneer ze uitgroeien, vergelijken zich de schurft of zuring wortel kruid. De witte scherpe wortel deelt zich met zijn uitlopers uit in de aarde omlaag en naast zich en is wel zulke radijs goed op te telen wanneer men een oog met zijn groene veren zet

solcher Rhetich gůt auff zůzielen, wa man ein aug mit seinen grünen federn setzet, da bekleibt es, thůt sich neben zů allenthalben auff, theilt sich mit der zeit auß in andere wurtzeln. (Sapor. Cultura.) Solche art hat der zam Rhetich nit, dann wa die selbigen ein mal auß jrer walstatt bewegt, wůllen sie nimmermer mehr fůrt wachsen, wie jung sie seind, außgescheiden im andern jar, wann sie zům samen gesetzt unnd gelegt werden, steigen sie als bald in die stengel. Der Meerthetich ist mit geschmack und geruch stercker dann der zam, der massen dz er die augen ubertreibt. Wachpt am liebsten in den feůchten grůnden, darumb er zů zeiten on pflanzung in den wisen gefunden wůrt. Ist hitzig am dritten grad, Orob. lib. ij. unnd Egineta. (Odor, Sapor. Locus.)

Von den Namen.

Es ist der Merthetich bede mit der gestalt, geruch und geschmack dem zamen ongleich, umb des willen hab ich jnen als ein besonder gewächs besonders setzen wůllen, unnd ist eben die wurtzel, welche Plinius lib. xix. cap. v. Crispam und Armoratiam nennet, und andere (sagt er) nennen jn Leucen, Cheriam und Armon. (Armoratia. Cultura. Usus.) Mag die kelte wol leiden, ꝛ. wůrt im Hotnung, Aptillen und Septembri gezielet und fůrt gesetzt. Der safft darvon sei die best artzney, dem abnemenden menschen, Phthisici genant, ꝛ. Die stuck erfinden sich alle zůmal am Meerthetich. Solche wurtzel ist on zweifel [593] Thracia radix, und das Liothaliasium, inn Theophrasto geschriben, lib. vii. cap. iij. Serapio nennet sie auch auff sein latin Armorachion. Hie befrembdt mich abermal warumb Plinius Thraciam radicem und Liothaliasium fůr Napos auplegt.

Von der Krafft und Würckung.

Dise wurtzel ist in allen dingen hitziger, krefftiger, und in der würckung stercker, wůrt in der kuchen und Apotecken gebraucht.

Innerlich.

Meerthetich klein zerschnitten, zerstoßen, mit saltz unnd essig abbereit, gibt ein gůt salsament zů fisch unnd fleisch, das wissen die Apicij fast wol. (Salsament.)

Etlich machen ein Latweg auß dem zerstoßenen Meerthetich, nemen darzů essig und honig, sieden das mit einander, biß es gantz

dan slaat het aan en doet zich naast en overal op, deelt zich met de tijd uit in andere wortels. Zulke aard heeft de tamme radijs niet, dan waar diezelfde eenmaal uit zijn groeiplaats vervoerd is wil ze nimmermeer meer voort groeien, hoe jong ze zijn, uitgezonderd in andere jaar wanneer ze tot zaad gezet en gelegd worden stijgen ze even snel in de stengel. De zeeradijs is met smaak en reuk sterker dan de tamme, dermate dat het de ogen overdrijft. Groeit het liefste in de vochtige gronden, daarom het sommige tijden zonder planting in de weiden gevonden wordt. Is heet aan derde graad, Oribasius libro 2 en Egineta.

Van de namen.

(**Armoracia rusticana**) En is de zeeradijs beide met de gestalte, reuk en smaak de tamme ongelijk, daarom heb ik het als een apart gewas apart zetten willen en is even die wortel welke Plinius libro 19 kapittel 5 Crispam en Armoratiam noemt en andere (zegt hij) noemen het Leucen, Cheriam en Armon. Mag de kou goed lijden etc. Wordt in februari, april en september geteeld en voort gezet. Het sap daarvan is de beste artsney de afnemende mensen, Phthisici genoemd, etc. Dat stuk bevindt zich allemaal aan zeeradijs. Zulke wortel is zonder twijfel [593] Thracia radix en dat Liothaliasium, in Theophrastus geschreven, libro 7 kapittel 4. Serapio noemt het ook op zijn Latijn Armorachion. Hier bevreesd me weer waarom Plinius Thraciam radicem en Liothaliasium voor Napos uitlegt.

Van de kracht en werking.

Deze wortel is in alle dingen heter, krachtiger en in de werking sterker, wordt in de keuken en apotheken gebruikt.

Innerlijk.

Zeeradijs klein gesneden, gestoten, met zout en azijn afbereidt geeft een goed saus tot vis en vlees, dat weten die Apicij erg goed.

Ettelijke maken een likkepot uit de gestoten zeeradijs, nemen daartoe azijn en honing, zieden dat met elkaar tot het gans bruin en dik

braun und dick würt, dz geben sie für den reisenden stein, für die verhaltene frawen kranckheit, und harn damit zů beröffnen. (Stein Latwerg. Frawen kranckheit.)

Der safft von Meerthetich eingenommen etlich tag, heilet die versehrte lungen, unnd ist ein besondere artznei den abnemenden lungensüchtigen menschen. (Lungensucht, Phtisis.)

Baptista Fier.

Hinc est aut Raphanus postremo accumbat in orbe.

Mensa magis sapida si sit onusta dape.

In caput & dentes limosoq, igne in ocellos

Sævit, & hinc stomachus nauseat apidue.

Morchio eum colat & fungi cui cura Nicander.

Quæg; amat æternas fœmina pulchra acomas.

wordt, dat geven ze voor de rijzende steen, voor de terug gehouden vrouwen ziektes en plas daarmee op te roepen.

Het sap van zeeradijs ingenomen ettelijke dagen heelt die bezeerde longen en is een bijzondere artsenij de afnemende longzieke mensen.

Baptista Fier;

‘Hinc est aut Raphanus postremo accumbat in orbe.

Mensa magis sapida si sit onusta dape.

In caput & dentes limosoq, igne in ocellos

Sævit, & hinc stomachus nauseat apidue.

Morchio eum colat & fungi cui cura Nicander.

Quæg; amat æternas fœmina pulchra acomas’.

Dodonaeus;

Van Radijs kap. xxxv.

Het geslacht.

Van radijs zijn er twee soorten, tam en wild, waarvan er van de tamme ook twee soorten zijn, een met rondachtige wortels als stekrapen die men in Brabant niet veel vindt en een met zeer lange wortels die hier zeer gewoon zijn. En hierboven is er ook noch een andere die waterradijs genoemd wordt en dat een soort van wilde radijs is.

Vorm.

Raphanus sativus of radijs.

Raphanus sylvestris of wilde radijs.

(Raphanus sativus, Armoracia rusticana)

1 De tamme radijs, dat is de gewone, heeft grote, brede en ruwe bladeren die aan beide kanten diep ingesneden zijn en veel op de bladeren van rapen lijken. De stelen zijn rond en daarop groeien vele lichtpaarse bloempjes die elk in vier bladertjes verdeeld zijn en als die gevallen zijn dan volgen daar ronde hauwtjes na en daarin ligt het zaad dat bruin en rond is. De wortel van de ene is een vijf en veertig cm lang en van buiten en van binnen wit, scherpachtig van smaak. En van de andere dik en kort net als een stekraap die sterker en scherper van smaak is dan de lange.

2 De wilde radijs heeft grote en brede bladeren en lange, dikke stelen. Draaraan groeien op de top kleine witte bloempjes en daarna kleine hauwtjes waar het zaad in komt. De wortel is dun en lang en van smaak zeer scherp en bijt op de tong en daarom wordt het klein gestampt en als mosterd met het eten door sommige tegenwoordig gegeten.

Raphanus palustris of water radijs.

(Rorippa palustris)

3 Het derde geslacht van radijs dat waterradijs genoemd wordt heeft bladeren als de tamme radijs maar kleiner en meer gesneden. Zijn stelen groeien ongeveer een dertig cm of meer hoog en daaraan groeien vele gele bloempjes en daarna kleine hauwtjes waar het zaad in ligt dat ook klein is. De wortel is ongeveer een vinger dik, van smaak een jonge radijs genoeg gelijk of ook sterker.

Plaats.

1 De tamme radijzen worden in de moeshoven gezaaid en moeten alle jaren opnieuw gezaaid worden.

2 De wilde radijs wordt ook in de hoven geplant en waar hij eens geplant is daar blijft hij lange jaren groeien zonder te vergaan.

3 De waterradijs groeit aan de grachten en kanten van de staande en lopende wateren.

Tijd.

1 De tamme radijzen worden meestal gezaaid in juni en augustus en die zijn goed om in de winter te eten en bloeien pas in april of mei want die in maart gezaaid worden bloeien in hetzelfde jaar in mei of juni en zijn vandaar niet zo goed om op te tafel te gebruiken

2, 3 De wilde radijs en zo ook de waterradijs bloeien in juni en kort daar na leveren ze hun zaad.

Naam.

1 Het eerste geslacht van radijs wordt in Grieks Raphanos, Raphanis en Raphanos hemeros genoemd. In Latijn Radicula, Radix en Raphanus sativus. In de apotheken Raphanus minor. In Hoogduits Rettich. Hier te lande radijs. In Frans rave of refort.

2 Het wilde geslacht heet in Grieks Raphanos agrios. In Latijn Armoracia en Raphanus sylvestris, door sommigen Raphanus montanus. In Hoogduits Meerrettich en Kern. In Brabant meestal Raphanus en door sommige ook meerradijs. In Franchois rasain of raifort saulvage.

3 Het derde geslacht wordt in Latijn Raphanus palustris genoemd. In Hoogduits Wasser rettich. In Nederduits water radijs. In Frans raifort deaue.

Natuur.

1 Tamme radijs is warm in de derde graad en droog tot in de tweede, vooral het zaad dat sterker is dan de wortels of het kruid.

2 De wilde radijs is in beide krachtiger en sterker dan de tamme.

3 De water radijs is de tamme van naturen zeer gelijk.

Kracht en werking.

De wortels van de tamme radijzen worden met ander eten tegenwoordig en net als vroeger gegeten maar zijn meer een medicijn dan eten als Galenus zegt want het lichaam geven ze geen voedsel of zeer weinig omdat ze scherp en bijtend op de tong zijn.

De jonge steeltjes als de radijs begint op te schieten mogen ook zegt diezelfde Galenus met olie en azijn gegeten worden als ze te voren gekookt geweest zijn en geven meer voedsel dan de wortels hoewel ze ook zeer weinig voedsel geven.

De wortels van radijs zijn smakelijk in de mond zegt Dioscorides, maar de maag zijn ze niet goed want ze maken winden en oprispingen.

Radijswortels die voor het eten gegeten worden laten het eten walgen en als ze na het eten ingenomen worden laten ze het zinken.

De wortels van radijs zijn voor het eten goed om te eten en om te braken en vooral de schors daarvan die met siroop van azijn ingenomen wordt laat sterk overgeven en braken en jagen vele taaie fluimen af en scherpt van zichzelf de geest en het verstand.

Het water waar radijs in gekookt is gedronken maakt water en breekt de steen en laat die lossen en rijzen.

Hetzelfde water maakt ook de taaie fluimen die op de borst liggen rijp en laat die lossen en is van zichzelf goed tegen de verouderde hoest en alle volheid van de borst als je het drinkt.

Radijs is ook goed om door de waterzuchtige gebruikt te worden en diegene die in de lever gebrek en in de lendenen weedom of verstopping hebben.

Item, diegene die zwaar slapen als het met azijn en mosterd gegeten wordt.

Diezelfde wortels zijn ook goed voor diegene die van de paddestoelen ziek zijn of bilzekruid of ander venijn ingenomen hebben en diegene die pijn en weedom in de buik en koliek hebben als Plistonius en Praxagoras zeggen.

De wortel van radijs verwekt ook de menstruatie van de vrouwen en zoals Plinius zegt laat het veel melk en zog krijgen.

Radijswortels die met azijn klein gestampt worden genezen de hardheid van de milt als het daarop gelegd wordt.

Diezelfde wortels die met honing vermengd worden bedwingen de voort etende zweren en genezen de

kwade schurft en uitvallen van het haar van het hoofd.

Radijswortels die met meel van dravik vermengd zijn verdrijven alle blauw geslagen plekken, littekens en sproeten en vlekken van het aanzicht.

Het zaad van radijs dat ingenomen wordt laat sterk overgeven en de urine lossen en als het met honing en azijn gedronken wordt dan doodt en jaagt het de wormen af.

Hetzelfde zaad dat met azijn ingenomen wordt maakt de milt klein en laat de hardheid ervan vergaan.

Het zaad van radijs dat met siroop van azijn gekookt wordt is goed tegen de keelblaren als je dikwijls daar mee gorgelt.

De wilde radijs is van krachten en werking de tamme gelijk, maar in alle manieren veel sterker en bijzonder om de urine te laten lossen.

Zie verder: <http://volkoomenoudeherbariaenmedisch.nl> en : <http://www.volkoomen.nl/>